

NJEGOŠEV POGLED NA SOPSTVENU I TUĐE KULTURE U „GORSKOM VIJENCU“

Jasmina Mojsieva-Guševa

Essentially, the cause of the real change of the existing system of relations with the Others is not hidden in the quantity of those relations, or in the environment where they develop, but they are shaped by the emotions and beliefs of the Others as well as their relation with us, which changes drastically, particularly in crisis situations which also lead to the change of the dominant form of our relationship.

U relaciji sa Drugima, ljudi su oduvijek nastojali da ostvare interakciju, ostavljajući i primajući uticaje.* To su smatrali dobrim i korisnim vrijednosnim markerima koji bi omogućili da se njihov život definiše i ostvari u materijalnom, socijalnom i duhovnom smislu. Ovako uspostavljeni uzajamni odnos, između ostalog, kategorizira i vrijednosti koje se manifestuju u određenim sociokulturnim ambijentima i vremenskim okvirima. Tako utvrđeni parametri su obavezujući za sve članove kolektiva. Oni grade sociološku stratifikaciju svakog bića ponaosob, ali i cijelih grupa i kolektiva, po čemu se međusobno razlikuju i identifikuju¹. U zavisnosti od dominantnih

* Preuzeto i prevedeno iz: *Македонија за Његош: научен собир, 14-15 ноември 2013 / главен и одговорен уредник Весна Мојсова Чепишевска - Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2014, стр. 61-70.*

¹ Sama identifikacija jedinki ili kultura, kao što objašnjava Ervin Goffman (Goffman, 2003:10), odvija se kroz formiranje imaginarnih predstava i

parametara (vjerskih, nacionalnih, staleških, plemenskih), koji obilježavaju grupe, razlikujemo entitete koji egzistiraju jedni pokraj drugih, komunicirajući i gradeći međusobne odnose.

Razmišljajući u ovom kontekstu, nameće nam se jedno od ključnih pitanja, na koje ćemo pokušati da u ovom radu damo odgovor: kakvi su ti odnosi u jednoj zatvorenoj zajednici, kakva je Crna Gora u 18. vijeku; što znači biti Crnogorac, Turčin, poturčenjak, musliman, hrišćanin, Venecijanac, plemić ili žena, u Njegoševom „Gorskom vijencu“; kako su predstavljeni ovi različiti entiteti i zašto se tako na njih gleda?

Razumije se, kao u svakom imagološkom istraživanju, već na samom početku, želimo da naglasimo da se radi o književnim predstavama koje u potpunosti ne odgovaraju objektivnoj stvarnosti, ali ipak, kao što ističe Manfred Fišer, citiran prema tekstu „Сликите за Другиот, имагологија и интеркултурни студии“ („Slike Drugog, imagologija i interkulturene studije“) Nore Mol: „obzirom na to da predstavljaju uopštavajuće ideološke projekcije, one su ipak u prilici da stvore novu realnost“ (Mol, 2006:231) preko koje mogu značajno da utiču na sredinu. Svjestan ovakve moći riječi i nemirnih vremena i prostora, u kojima je vladao, mudri crnogorski vladika Petar Petrović Njegoš stvorio je spjev „Gorski vijenac“, prema sopstvenom svjetonazoru i vrijednosnim kriterijumima, koji će biti od koristi za crnogorsku državu, u jednom teškom kriznom vremenu.

Poznato je da pored uspostavljenih vrijednosnih odnosa među jedinkama, uobičajenih za jedan vremenski period, postoje i latentno prikriiveni – potencijali, koji dolaze do izražaja u kriznim situacijama. Zavisno od konteksta, mijenjaju se i modifikuju parametri po kojima se ocjenjuju vrijednosti, kao i sami odnosi, tako što oni koji su izgubili svoje značenje, ustupaju mjesto onima koji postaju novi parametri realnosti. A

obilježja (stigma), preko kojih se jedinka predstavlja drugima i uspostavlja interpersonalnu komunikaciju.

ti, novonastali odnosi, često mogu biti poremećeni do stepena suprotstavljenosti, krhki, nerealne stereotipne predstave, podložne mnogim uticajima i sujevjerju. Kakvi su, tačno, novi odnosi između pripadnika jednog malog naroda – Crnogoraca i poturčenjaka, u Njegoševoj viziji konflikta između Istoka i Zapada, isto tako ćemo pokušati da pokažemo kroz ovo izlaganje.

Tradicionalne zajednice, kao crnogorska, vjekovima se ne mijenjaju. Njih karakteriše statični sistem vrijednosti, koje svoju primjenu nalaze samo u okvirima postojane sredine. Prema Fukoovom tumačenju poretka, „ovakve klasične zajednice odlikuju se krutom strukturom koja ne dozvoljava promjene i nikad sebe ne dovode u pitanje, te upravo zbog toga nije dozvoljen ulazak tuđeg u njihov okvir (Valdenfels, 2005:257).“

U ovakvim zajednicama se živi srcem, autentično i posvećeno sebi i vlastitim ciljevima, u direktnom suočavanju sa problemima.

Suočeni sa zastrašujućom činjenicom da će njihov svijet uskoro biti srušen, crnogorski kneževi, serdari i vladika, danonoćno raspravljaju kako spriječiti katastrofu, kako nadmudriti lukavog neprijatelja, koji koristeći glad, sušu i krajnje siromaštvo, poturčava Crnogorce navodeći ih na međusobni bratoubilački rat. Očigledno da je za njih, u to vrijeme, od suštinskog značaja sačuvati istorijski identitet, koji prema Vilsonu Mek Liodu (Mec Leod, 2004:1624), u sebi inkorporira određenu vjersku i nacionalnu pripadnost, sa svojim specifičnim obilježjima. Crnogorce Njegoš vidi u pozitivnom svijetlu, predstavlja ih kao odgovorne i samosvjesne ljude, koji umiju da slobodno misle, osećaju i govore. To su ljudi koji imaju izvanredan intelekt i uvijek umiju da nađu pravo rješenje. Cjelovitom posvećenošću svojem rodu, zalažu čitavo svoje biće. Ne boje se hvatanja u koštac čak i sa smrću, ako je potrebno, samo da bi održali svoju riječ, čast i pleme. Jer ako ne ispune

zavjete i ciljeve, koje su im postavili preci, suočice se sa beznačajnim, besciljnim i bezvrijednim životom. Da bi izbjegli takvu strašnu situaciju, zaranjaju u kolektivnu svijest o očuvanju svetosti nacionalnog identiteta, koji im je garant autentičnosti. Autentični život od njih zahtijeva da sebe vide u kontekstu historijskog vremena, zato što se ne može pobjeći od činjenice da je život povezan sa uslovima i pogledom na svijet koji smo naslijedili iz prošlosti. Živjeći u konkretnom, patrijarhalnom društvu osamnaestog vijeka, oni nose breme prošlosti, koje utiče na njihove sadašnje konflikte. Svakako, to je izgubljena bitka na Kosovu, koja je Turcima omogućila napredovanje u svojim osvajačkim pohodima.

Bez poznavanja uslova i historijskih činjenica, ne mogu se opravdati shvatanja i postupci Crnogoraca. Treba istaći da stoje pred opasnošću gubljenja svoje teritorije, ne biti svoj na svome, odricanja od sopstvenog jezika, vjere i identitetske nezavisnosti. Isto tako, treba naglasiti osvajačke pretenzije Turaka, koji, zarad postizanja svojeg cilja, koriste posve drugačija sredstva od Crnogoraca. Ne mogavši ih neposredno savladati hrabrom borbom, pribjegavaju prevarama, podmićivanju, zastrašivanju i upotrebi demonskih sredstava, kao u slučaju travarke iz Bara². Stvarnost je nekada drugačija od očekivanog. To što Turci koriste nečasna sredstva i pretvaranje, neprihvatljivo za mnoge, puno govori o njihovom karakteru. Primjena krajnje neobičnih sredstava, samo govori o njihovoj pokvarenosti, nemilosrdnosti i nepoštovanju života drugih, na koja niti jedan Crnogorac ne ostaje ravnodušan.

² Travarku iz Bara, Turci pod prisilom nagovaraju da se samoproglašava vidovitom vješticom i da optuži ugledne Crnogorke za smrt djece koje oni ubijaju. Ovi događaji prouzrokuju uznemirenost Crnogoraca, tako da problem dolazi do samog vladike Danila, koji razuvjerava narod da je sve to praznovjerje, otkrivajući pritom tursku prijetnju da će ubiti babino potomstvo ako ne prihvati da razjedini sunarodnike (Njegoš, 1996:132-133).

U ovakvim uslovima, nesumnjiva je glorifikacija sopstvenih vrijednosti naspram vrijednosti spoljašnje sredine. Otuda, Njegoševa negativna stereotipna predstava o Drugima uključujući tu i prevrtljive pragmatične poturčenjake, izopačene, koristoljubive Venecijance i nevjerne, lažljive Turke. Konstruisanje ovakvog tipa negativnog identiteta proizlazi iz različitih koncepcija pogleda na svijet, koji dovodi do nepostojanja povjerenja jednih u druge, što sa druge strane, prema Liotarovoj terminologiji, implicira međusobnu neslogu i sukob. Kako se tačno odvija ovo stereotipno predstavljanje, razmotrićemo u nastavku.

Umjesto da se drže obećanog, Turci, na primjer, mame starješine i glavare, potkupljujući ih sitnim materijalnim dobrima, da bi ih zatim, ako ne prihvate potpunu saradnju, pogubili. Uvijek će se za malu korist naći neki izdajnik, koji će se okrenuti protiv svojeg naroda izazivajući samouništenje. Podsetimo se samo pokajničkog plača sestre Batrićeve, u čijoj tužbalici postoji samo gnjev, stradanje, želja za odmazdom i optužbe, jer je brat, koji je prešao na stranu Turaka, umjesto da postane carski vezir (što mu je bilo obećano), bio namamljen i ubijen, pa i ona, ne mogavši da prihvati sramotu, čini samoubistvo (Njegoš, 1996:122–125). Koristeći strategiju jačeg, Turci prevarom dolaze do svojeg cilja, za razliku od časnih Crnogoraca, koji se hrabro bore da bi sebe spasili istrebljenja. Ili, kako kaže Vuk Mićunović u jednom stihu: „U dobru je lako dobar biti, na muci se poznaju junaci“ (Njegoš, 1996:53) pokušavajući da unese slobodarski duh i da utiče na svoje Crnogorce kako bi postali svjesni svojeg položaja. Znajući da čovjek uvijek može učiniti i nešto više od onoga što vjeruje da može, hrabri svoje sunarodnike, pozivajući ih u odlučujuću bitku. I uistinu, osjećaj za slobodu, koji nose duboko u sebi, pokreće Crnogorce da hrabro izvrše svoj izbor. Izborom slobode, oni u suštini, uobličavaju svoje istinsko biće.

Živeći na oštrici života, čovjek otkriva da se njegov centralni problem nalazi u izboru koji čini. On može da izabere borbu, dokazivanje i žrtvovanje, kao što rade tradicionalni Crnogorci ili da izabere praktičnu egzistenciju, niskost, izdajstvo i odricanje od uspostavljenog morala, kao što to praktikuju poturčenjaci. Njegoš smatra da svaki čovjek određuje svoju sudbinu onim što izabira da učini i da je svako svjesno biće u potpunosti odgovorno za svoj izbor, kojim određuje život dajući mu smisao i vrijednost. Poturčenjaci sami određuju svoju sudbinu, izborom da svoju otadžbinu žrtvuju u ime bogatijeg života. Čovjek je ono što čini – kaže Sartr, zato bi svako trebao biti svjestan svojih postupaka. Poturčeni žive u svijetu koji su sami odabrali i stvorili. Svijet u kojem su osuđivani sa svih strana – i od Crnogoraca, koji na njih gledaju kao na izdajnike, i od Turaka, koji ih ne smatraju sebi ravnima. Nad njihovim svijetom zauvijek će ostati pitanja: da li vrijedi izdati vjeru prađedovsku i ocrniti svijetli obraz za obećani bolji život, da li za pregršt materijalnih dobara treba sebe zarobiti u tuđim vrijednostima, da li je dobro napuštitu tradiciju i prihvatiti tuđe običaje, da li je tuđe bolje od svojega? (Njegoš, 1996:58-60). Kako ih je Njegoš predstavio, poturčenjacima ne smeta što su gradovi turski, u kojima se pravi Crnogorac oseća kao zatvorenik, niti takvo čudo da Srpkinja bira Turčina za muža (Njegoš, 1996:65). Život je za njih mješavina nespojivih stvari, različitih vrijednosti i stalnog prilagođavanja. Oni nijesu zabrinuti činjenicom što

*Naši cari zakon pogaziše,
počeše se krvnički goniti,
jedan drugom vadit oči žive;
zabaciše vladu i državu,
za pravilo ludost izabraše.* (Njegoš, 1996:56)

Upravo zato vladiku Danila muči realnost „prokletog roda“ – poturčenjaka koji prijete da će opustošiti zemlju. Ali ipak, u odmazdi na Božić – kada Turci to najmanje očekuju – Crnogorci daju priliku poturčenjacima, omogućavajući im da se vrate u hrišćansku vjeru, jer su oni njihova braća po krvi i rodu. Taj uzvratni božićni napad na muslimane, gledano iz perspektive Crnogoraca, herojsko je djelo, dok ga Turci izjednačavaju sa ratnim zločinom. Svako sa svoje strane razmišlja i kalkuliše da bi ostvario isti cilj – blagostanje sopstvenog naroda. To je velikodušan cilj za koji se bore i jedni i drugi, predstavljajući pritom Druge u negativnom svjetlu. Da li je to realna predstava? I da li bi u drugačijim uslovima ili u civilizovanijim sredinama, ovako neprijateljski odnosi, mogli biti promijenjeni?

Za razliku od patrijarhalnih sredina, u kojima samo u vrijeme određenih obrednih običaja i praznika dolazi do privremene promjene i aktualizacije uobičajenih odnosa, što za posljedicu ima potvrđivanje nepromijenjenih vrijednosti, u savremenim civilizacijama i društvima, zbog brojnosti i učestalosti samih promjena, lakše se preispituje i koriguje postojeći sistem odnosa.

Međutim, proces čestih i brzih promjena modularnih trendova i stilova ima značenje privida, jer se tim promjenama, ne dovode u pitanje osnovne vrijednosti samog obrasca. To znači da čitav sistem relacija funkcionise isto, dajući samo iluziju promijenjenih mogućnosti. Iako, samo kao iluzija – mogućnost osporavanja naslijeđenog i zatečenog je važan aspekt duhovnog sazrijevanja, pronalaženja svojeg mjesta u svijetu i utemeljavanja sopstvenog identiteta (Erkson, 1976:20-21). Svakako, ovo teoretsko razmišljanje možemo provjeriti i kroz konkretnu praksu.

Da uzmemo za primjer Venecijance, opisane kao razumne ljude, koji su već završili borbu sa mitovima i religijom i razvili čitav sistem neophodnih oruđa za postizanje međuljudskog poštovanja. Kod njih se sve radi planski i organizovano, prema

određenom sistemu, koji se smatra narušenim, samo pod uslovom da se ne uklapa u mjerila za izračunavanje korisnosti. Takav sistem otuđuje čovjekovo biće od prirode i dozvoljava dominaciju nad njim, pretvarajući pojedinca u apstraktnu, bezličnu komponentu konceptualnog sistema. To je cijena civilizacije koja uništava prirodu, ne samo u čovjeku, već uopšte, u svijetu oko njega. U venecijanskoj sredini nema pejzaža, nema prirodnog okoliša niti odnosa. Prisutne su, jedino, društvene institucije koje povezuju ljude, čije je mišljenje važnije od svih drugih vrijednosti. A kao najveća vrijednost za Venecijance, kada ih opisuje vojvoda Draško, ističe se bogatstvo. Oni su zgodni i bogati:

*od bogatstva bjehu poluđeli,
đetinjahu isto kao bebe.
Svi nuglovi punani praznovah;
mučahu se, da im oči prsnu,
da oderu koru leba suha.
Gledao sam: po dva među sobom
đe uprte kakvu ženetinu
tjelesine mrtve i lijene,
potegla bi po stotinu okah,
pa je nose proz gradske ulice
usred podne tamo i ovamo,
ne boje se časti ni poštenju,
tek da steku da se kami rane. (Njegoš, 1996:102)*

Očigledno, civilizovani Venecijanci daju prednost drugačijim vrijednostima od onih koje poštuju tradicionalni Crnogorci, ali i za jedne i za druge je najveća vrijednost očuvanje sopstvenog integriteta i blagostanja, što postižu različitim postupcima i sredstvima. Umjesto hrabrosti, za njih je vrijednost prevara, jer njihovi su brodovi puni okovanih ljudi (Hrvata i Dalmatinaca),

koji plove bijelim svijetom, donoseći vlasnicima bogatstvo. U njihovom svijetu, postoje zatvori prepuni vezanih ljudi, koje niko ne smije da žali, niti da im pomogne, što je za Crnogorce neshvatljivo, i oni bi ih prije, kao junake ubili.

Kod Venecijanaca, Njegoš već prepoznaje savremene totalitarne vrijednosti nemilosrdne eksploatacije i vulgarnog poimanja života. Nagoni, ošjećaji i spontanost su potisnuti zastrašujućom silom birokratskog sistema. Isto se dešava i sa seksualnošću, koja je izopačena do nasilja, kojim se rješavaju i svi ostali problemi. U Veneciji ne postoji čovjek koji se nečega ne boji, a najviše se plaše špijuna, od kojih su mnogi nastradali. Prinuda i upotreba sile prisutna je posvuda, u radu, disciplini, redu, koji se vještački održava. Tu su i druge neprirodne stvari: prenaseljenost, zagađenje, neiskrenost, pretvaranje, pa čak i pozorište. Crnogorcima je čudno što oni koriste velike riječi i olako obećavaju, potom na obećanje zaboravljaju, kao da ništa nije rečeno (Njegoš, 1996:105-107). A sasvim neadekvatnim smatraju to što drugima nameću nižerazredne uloge, iako su to čak i tvorci naprednih obrazaca, kao što su borba za slobodu, vjeru i ljudska prava. Jednom riječju, Crnogorci i Venecijanci su, na početku 18. vijeka, dva različita svijeta, ljudi koji govore različitim jezicima, drugačije se hrane, žive i teško se razumiju. To su dvije različite kategorije ljudi, koji pripadaju dvama različitim sistemima i imaju različite osobine.

Njegoš, u suštini, ovakvim njihovim predstavljanjem želi da kaže kako kod racionalnih i civilizovanih Venecijanaca, nema ničega civilizovanog i razumnog. Za njih, racionalno je samo ono što im donosi korist. On kod njih ne prepoznaje *saznajno razmišljanje*, koje za njega, živeći sa dubokim uvjerenjem da se čovjek nalazi na vrhu svega postojećeg, mora da stremi otkrivanju prave istine o svijetu i predstavlja važan element civilizovanosti. Zato on, u svom promišljanju, pokušava da nametne nekoliko tvrdnji kao univerzalne vrijednosti, a to su: da

ljudi moraju ostati različiti, spontani i dobronamjerni; da se nesuglasice rješavaju časno, na bojnopolju, đe vlada smrt i stoga postoji trajna strepnja, koja je glavna karakteristika Njegoševog vremena; da je svijet raznorodan i prepun nekompatibilnih stvari, zbog čega čovjek treba da ostane slobodan i nezavisan, da bi sam načinio sopstveni izbor. Očuvanje slobode, spontanosti i prirodnosti su fundamentalne stvari, koje će ljudima omogućiti da shvate koliko je značajno zadržati vjeru u postojanje „Ja“, koje znači prihvatanje pojedinca kao primarnog egzistencijalnog entiteta. Iako postoji dilema, da se sve to odbaci kao neodbranljivo pred kolektivnim i institucionalnim, čiji su uticaji uvijek objektivniji i jači, Njegoš živi u vremenu kada postoji vjera u nezavisnost i preciznost, kada se svi događaji odvijaju po strogim, surovim zakonima prirode, u kojoj opstaje jači i sposobniji za život. Ali, gledano iz današnje perspektive, ne može se pobjeći od osećaja da su čovjekove sklonosti ka ličnim interesima, napretku, poboljšanju života i sreće, umnogome ograničene iracionalnim poimanjem patriotizma, slijepom odanošću vjeri, običajima, moralu i tradicionalnim vrijednostima, koji su i sami promjenljive kategorije.

Iz svega dosad rečenog, možemo izvući nekoliko zaključaka. Uzevši u obzir različitu pripadnost određenih grupacija prisutnih u „Gorskom vijencu“, možemo reći da su svi oni, u odnosu na Crnogorce, postavljeni kao tuđi i daleki, sa nepoznatim osobenostima, čija svojstva kod njih proizvode određenu neprijatnost i odbojnost. Pritom se, sasvim prirodno, javlja želja za očuvanjem svojeg naroda, svoje vjere, svojeg staleža i nerazumijevanje, ismijavanje, pa čak i uništavanje tuđega. S pravom se pitamo odakle dolazi sve to i zašto čovjek kao razumno biće podliježe takvim izazovima.

Potreba za osporavanjem tuđega ima duboke individualno-psihološke motive u strahu od nepoznatog, koje se uvijek

predstavlja kao ugrožavajuće, nasuprot poznatih osobina bliskih individua. Sama suština problema ne sastoji se u uvjerenosti u racionalno, već se sve svodi na emocije, koje su uvijek odgovorne za međuljudske odnose. Kada su u pitanju međuljudske relacije, postoji mnogo iracionalnih i stereotipnih faktora, koji imaju velikog učešća u čovjekovom iskustvu i aktivnostima. Uvjerenja da su neistomišljenici i drugi različiti do stepena iskvarnosti, su najčešći stereotipi. Kada bi pokušali da damo neko racionalno objašnjenje za ovo ubjeđenje, vjerovatno bismo pošli od činjenice da su ljudi mnogo duže bili varvari nego civilizovani, i mnogo češće se nalazili u stanju konflikta, napetosti, negacije, odbačenosti, zapostavljenosti, nego što su bili shvaćeni, relaksirani i prihvaćeni. A kada nam prijete, oduzimaju nam ljudsko dostojanstvo i mi reagujemo na isti način – počinjemo druge smatrati neprijateljima. Tada nam se čini kao da živimo u metalnom kavezu, okruženi predrasudama i lažnim ubjeđenjima kako su drugi zli. Religija, klasa, partija, koje nas dijele od Drugih, na neki način nam umrtvljuju humani duh i onemogućavaju realno sagledavanje drugog. Veoma smo često, u borbi za afirmaciju sebe i svojeg, nepravedni prema drugima, čak iako smo braća po krvi.

Sa makedonskog preveo **Ivan Ivanović**

Literatura:

- Valdenfels, Bernhard, *Topografija stranog*, Stylos, Novi Sad, 2005.
- Erikson, Erik, *Omladina, kriza, identifikacija*, Pobjeda, Titograd, 1976.
- Goffman, Erving, „An Analysis of Ritual Elements in Social Interactions“, *Reflections*, Spring, vol. 4 no. 3, 2003.
- Liotar, Žan-Fransoa, *Raskol*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1991.
- Mc Leod, Wilson, *Devided Caels. Gaelic Cultural Identities in Scotland and Ireland*, c. 1200-c. 1650, Oxford University Press, New York, 2004.
- Milošević Petar, *Istorija srpske književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Мол, Нора, „Сликите на Другиот, имагологија и интеркултурни студии“ у *Компаративна книжевност*, ДККМ, Магор, Скопје, 2006.
- Citati *Gorskog vijenca* preuzeti iz izdanja: Petrović Njegoš, Petar II, *Gorski vijenac*, Obod, Cetinje, 1996.